

čovjeka pomaže desnici, napisati ubrzo poslije toga impresivan nekrolog piscu *Stranca*; Malraux će ostati zahvalan Trockom što mu je uputio svoje žive kritičke opaske u vezi sa staljinizmom i izraziti mu u *Antimemoarima* svoje poštovanje.

U svojim *Tezama o problemima marksističke kritike*, pisanim u prvim godinama iza oktobarske revolucije, Lunačarski ističe da je polemika »korisna« marksističkoj kritici ukoliko ne »prikrija slabost argumenata retorikom« i izbjegava »podrugljive« i »zlonamjerne« invective: inače, »polemički članci, pogotovu kada i jedna i druga strana imaju jednako krivo, utjecajni su i publika ih bolje shvaća« (XIII teza).

Problematska polemika pretpostavlja odgovarajuće vrijednosti, te ličnosti koje se za njih zalažu. U našim prilikama više se gajilo parodijsko-pamfletsko polemiziranje, ali je u pojedinim ključnim situacijama, npr. u »sukobu na ljeviци«, osnova same polemike ipak ostajala problematska. (To je, također, došlo do izražaja u polemici između Vidmara i Ziherla, pedesetih godina, jednoj od najznačajnijih u nas poslije rata.)

Vrlo je indikativan slijedeći podatak: 1975. izašao je u Zagrebu, kao šesta knjiga *Antologije hrvatskog humora*, izbor polemičkih tekstova pod naslovom *Protivnici, rugači i zabavljači* (podnaslov *Polemike i pamfleti*). Tom prilikom nisam čuo ni pročitao da se itko upitao: zar naši polemički sporovi spadaju u humor? Doduše, u prošlosti kakvu smo imali, književnosti je često bila namijenjena donkihotska uloga. S jedne strane, uvjeti nisu navodili baš na smijeh (stoga pojedine jugoslavenske književnosti i imaju tako oskudne humorističko-komičke tradicije, npr. slovenačka, ili hrvatska, izuzevši Držića, pa makedonska i dr.), a, s druge, i najozbiljniji naponi ostajali su smiješno beznačajni i nedjelatni.

Bilo kako bilo, problematska se polemika ne može svrstati u humor. Navest ću, u vezi s tim, jedno vlastito iskustvo: pokušavajući polemizirati na problematski način s partnerom koji je bliži onoj drugoj, parodijsko-pamfletskoj tradiciji, dolazi ne samo do raskoraka u polemičkom dijalogu, nego — povremeno — i do potpune nemogućnosti polemiziranja: pitanja idu u jednom smjeru, odgovori se okreću u drugom. Takve razlike obično podijele promatrače za i protiv: jedni se opredjeljuju za problematizaciju stavova, drugima je bliža ona zabavna i parodijska forma.

Sasvim neovisno o tome iskustvu, može se reći da u nas veći dio publike, onaj s nevelikim obrazovanjem ili primitivnim navikama, a priori pretpostavlja »štosove« i »marifetluke« svemu drugom: najvažnije im je to kako je tko kome »spustio«, »nasadio ga« ili »nasanjao«, »natociljao« ili »naguzio«. Malo tko traži i uočava duhovite huncutarije ili mangupluke rafiniranijeg književnog ukusa, jer tradicije naših književnosti nisu bogate ni duhovitošću ni — još manje — rafinmanom. Mentalitet o kojem je riječ spreman je proglasiti vrsnom polemikom ono što jedva nekako odudara od sivila štampe, što, u najboljem slučaju, ima tek neku relativnu vrijednost. *Moralni smisao* ili *stav* se pri tome uopće ne vrijednuju.

Unatoč tome, kada se pojave dublji razlozi — za problematskim polemiziranjem, s argumentima i načelima, vašaški tip parodijsko-pamfletske polemike postaje bespredmetan.

Polemički stil ima vlastitu sintaksu: u njemu ovan nije uvijek ovan, šakal i vol nisu samo vol i šakal, Pfujević ili Huljević su unatoč svemu — usprkos Matošu — ipak, Ujević. Jučerašnji »izdajnik« ili »renegat« može sutra postati dragocjenim drugom i valjanim *sputnikom* revolucije. Težinu izgovorenoj riječi daje ipak težina onoga tko ju je izgovorio: biti nitkov u očima stvarnog nitkova nije nimalo pogrdno, a naziv koji ti jednom prišije istinski stvaralac ostaje kao ožiljak do kraja života. Vatreni polemičari lako izgovore riječi koje bi kasnije rado izbrisali: o osobenostima polemičkog govora i njegove sintakse valja voditi računa, pogotovu tamo gdje je govor vulgarnosti rasprostranjen i moćan.

Važno je da polemika ne iznevjeri ni odgovornost kulturnog posleništva ni dostojanstvo same književnosti (kojoj pripada, ne zaboravljam to, i dobar pamflet i, pogotovu, uspjela parodija). Nisu malobrojni oni koji čekaju priliku da bace ljavu na »intelektualce« i »pisce« što, eto, nemaju drugog posla nego da se međusobno prepiru i aće.

Polemika je oblik kritike u društvu, i *književne* (umjetničke, kulturne) i *društvene kritike*, u isto vrijeme. U zemljama u kojima se ona javlja jedino kao službeno upozorenje i gdje je potpisuju jedino opunomoćeni zaduženi da upozoruju, obično ne cvjeta ni kulturni niti, uopće, društveni život. U nas su polemički stavovi odavno sputavani stanovitim specifičnim hipotezama: gdje tko živi, koje je nacionalnosti ili vjere, zašto se »miješa« u stvari što ga se ne tiču (čitaj: u pitanja druge republike ili pokrajine), te razne druge asimilacije s tradicionalnim paternalizmom i autoritarnošću, s centralizmom, nacionalizmom i sličnim.

Kultura mora, u svom vlastitom interesu, osigurati pravo građanstva svim *autentičnim* polemičkim stavovima, omogućiti da se polemizira sa svima koji to zaslužuju: ne samo kulturnim radnicima i piscima nego i političarima-birokratima (i to ne isključivo kad već padnu sa svojih pozicija), dogmaticima i tradicionalistima raznih vrsta, sa svim lažnim »vrijednostima« i sumnjivim »autoritetima« što zagađuju našu zajedničku okolinu.

NEKO JE STAO U PROZOR

aleksandar tišma

Muž mi je postao mrzak kada sam shvatila da je naše dete nenormalno.

Doduše, ja sam to o detetu slutila i ranije, valjda još od dana kada se rodilo, po tome kako je bezvoljno primalo sisu, kako je u pelenama, kada bih ga raspovila, ležalo nepokretno i skoro uvek bez glasa, bez plača. Moja mati je posle mene rodila još troje, a u komšilik, kod nas na selu, bivalo je uvek puno sitne dece: znala sam dobro kako se ona vladaju i kako izgledaju.

Ali valjda zato što sam s mužem živela napolju na imanju van sela, gde su tada stanovali sve neki stari ljudi, pa nisam imala s kim da svoje dete upoređujem isprva sam se, ipak nadala. Ono je raslo: tanke nožice postajale su mu duže, glavica veća, dovoljno je bilo pogledati razmak do iverice korpe u kojoj je ležalo pa se u to uveriti. Kao neka luda, nisam obraćala pažnju na to što detetu debelja samo trubu, dok mu prsa ostaju jednako uska i duguljasta, noge i ruke beživotno ispružene, kao četiri šibice bačene slučajno u povojje. U to vreme mnogo sam radila u njivama — još mi se radilo — kući sam se vraćala tek uveče, pa je dete preko dana ostajalo samo; bila sam zadovoljna što je tako mirno, što ne moram da se brinem za njega. Ujutru bih mu mlekom nakvasila pet-šest zaloga hleba i ostavljala ih, kao što je nekad činila moja mati, na jastuče da bi ih moglo dohvatiti ustima; ali i te zalogaje nalazila sam uveče na broju i nedirnutu na istom mestu, razmeštene po jastučetu. Tada bih dete nadvojila i samo bi me čudilo što ne sisa željno, već preko volje, kao da ga je neko celog dana hranio.

Onda se na imanje doselila Đurđevka s mužem i decom. Zauzela je stan s levog kraja zgrade, na mestu Kuvaševih koji su zbog otkaza prešli na susedno imanje. Bilo je proleće, kopanje u jeku, nismo imale vremena da se posetimo, nisam njenu decu tačno ni prebrojala, samo sam ih izjutra i uveče videla kako se vrzmaju i valjaju ispred zgrade. Ali jednog dana, kada sam pristavila supu, nisam našla u fišeku soli, bila je potrošena. Baba Mara, od koje sam obično pozajmljivala što mi trenutno zatreba, bila je otišla tog jutra na pijacu, u selo; Majdana, u stanu do našeg, videla sam sat pre toga pijanog, pa sam radije pošla kod Đurđevke, malo i zadovoljna, zbog radoznalosti.

Ona je, takođe, kuvala; muž joj nije bio kod kuće, a deca su se igrala pred kućom. Kada sam zakucala i odškrinula vrata, u kuhinji, na podu, na pola puta između vrata i štednjaka, puzalo je sasvim malo dete. Imalo je na sebi samo košuljicu, ispod nje je stršao uvis okrugao, mali turčić. Videlo se da je devojičica. Pošto sam ušla, dete me je primetilo, s naporom izvilo glavu prema meni i smešno namrštilo čelo kao da će ustati; ali onda se prevalilo na bok i zaplakalo. Uplašeno sam cinknula, ali Đurđevka je dete jedva pogledala. Na to sam se i ja smirila, ali višje nisam mogla odvojiti pogled od poda. Zatražila sam soli, rekla šta kuvam i sve, ali sam stalno gledala u ono dete, kako se opet s naporom podiže na kolena i, prestavši da plače, isteže zabrinutu glavu s onim nabranim čelom prema meni. Upitala sam, usred razgovora: »Koliko ti je mala stara?« »Za koji dan će uzeti deveti mesec«, rekla je nemarno Đurđevka, sećam se još i sad kako je odmahнула rukom. A mene odjednom kao da je neka gvozdena šaka uhvatila za srce; morala sam se pridržati za vrata. »Pa moje dete je davno navršilo godinu!« kriknuo je u meni neki glas. Prekinula sam svaki razgovor i, kao da hoću da se uverim, pojurila svome detetu. Dok sam još trčala između Đurđevkinog i svoga stana, sve mi se činilo da ću i svoga dečaka zateći na podu, kako puzi i pruža glavu prema meni.

Ali on je, naravno, ležao u korpi, kao uvek. Kada sam ušla — vrata su s treskom udarila u zid — dete nije ni trepnulo; plavičaste, bezizrazne očiće ostale su mu uprte u tavanicu, kuda je uvek gledalo. Priskočila sam korpi i raskidala vezice na povojima. Dete je bilo mokro, tamnoružičasto od ojeda, ali se nijednim delom tela nije pomaklo. Zgrabila sam ga, protresla, videlo je na mojim rukama kao pokidana lutka. Tada sam učinila nešto što nikad dotle ne bih pomislila da mogu učiniti. Uhatila sam ga za mlitave, male mišice i svom snagom uštinula. U istom trenutku sam odskočila, bilo mi je strašno zbog bola koji sam nanela svome detetu. Ali ono se jedva prenulo. Samo je zgrčilo lice, namrštilo se kao neki starac kad ga saleti muva, malo je zastenjalo, i to je bilo sve; oči su mu ostale uprte u tavanicu, ruke i noge ravnodušno opuštene.

Tada sam pala pored korpe i zavikala: »O, moje dete! O, moje dete!« Ušao je Stevan koji me je čuo. »Šta je?« — upitao je, ali kada sam ga pogledala, sav moj očaj okrenuo se njemu. Po tome kako je tamo stajao, dugonog, dugoruk, ali povijen, kako je zinuo na mene svojim nabranim ribljim ustima, kako je izbuljio one svoje beličasto-plave oči, ugledala sam u njemu bolest svoga deteta. Setila sam se da smo svi mi u porodici bili zdravi, setila sam se njegovog oca pijanice, i kljakave sestre, i opet sam pala na pod, i zaridala što sam pristala da me udaju za čoveka koji će me prokleti bolesnim porodom.

Toga dana presušilo mi je mleko. Jednostavno, kada sam u podne pokušala da podojim malog, on nije imao šta da izvuče iz sise; mljaskao je, širio usta bespomoćno kao Stevan malo ranije. Stisnula sam dojke koje su mi od porođaja uvek bile do pucanja pune — sada ni kapi nisam mogla iz njih iscediti. A iznutra me je palila neka vrućica da sam jedva disala; pred očima su mi skakali šareni kolutovi, vrat me je boleo od napora da držim glavu. Oduvklala sam se do kreveta i legla, pala sam u bunilo, tako da sam jedva primećivala Stevana kako prilazi mome krevetu, a onda detetu u korpi, pa opet meni. U stvari, nisam znala da li se to dešava ili sanjam. Sebe sam osećala kao komad užarenog ugljena i samo sam želela da tako gorim; gorim, i da mi niko ne smeta, da ništa ne znam.

Ležala sam dugo bolesna — bilo je uveliko leto kada sam počela da prezdravljam. Stalno sam spavala; samo kad bi neko ušao u sobu, probudila bih se za trenutak, otvorila oči, pa ih onda opet sklopila i predavala se snu. Videla sam Stevana kada bi se uveče vratio s posla, videla ga izjutra kada bi išao tamo-amo između sobe i kuhinje. Videla sam Baba Maru kako unosi tanjir s jelom i prilazi korpi ispred prozora. Posle bih se budila od toplog, vlažnog golicanja u ustima: stajala je nadamnom i hranila me kašikom. Ali ja bih ponovo zaspala posle prvog ili drugog gutljaja; osetila bih kako mi čorba curi niz bradu i vrat, a onda bih sve zaboravila.

Docnije je malaksalost postepeno prošla, ali moj način života nije se mnogo izmenio. Ustajala sam, počela sam da kuvam; radim, međutim, nisam izlazila. Prosto mi se nije išlo; nadnica me više nije zanimala — a i čemu? Nije me zanimalo ni bilo šta drugo, čak ni moj sinčić. Prvog dana kada sam sama skuvala ručak pokušala sam da ga nahranim. Uzela sam tanjir supe, prinela stolicu korpi i sela; zatim stavila tanjir u krilo i podmetnuvši malome ruku pod glavu, pokušala da mu naspem tečnost u usta. Prošla sam kao Baba Mara sa mnom. Mali je, istina, otvarao usta, ali prerano, kada bi mu kašika dotakla usnu; odmah potom grčevito bi ih stisnuo i supa mu se razlivala po licu, po bradi, po vratu. Ponovilo se to nekoliko puta. Onda sam nastojala da mu kašiku prinesem brže, kako me ne bi predupredio; ali on bi toplotu — ili moj pokret — osetio uvek još iz daljine, pa bi zinuo; a čim bih kašiku približila, usta bi mu se zatvorila nekim tvrdoglavim, ljutitim stiskom. Najzad je bio sav ispolivan, a meni su ruke drhtale i suze tekle niz lice. Bespomoćna, viknula sam baba-Maru i dala joj supu. Gledala sam je kako seda, čini isto što sam ja malopre činila; ali dete je sada otvaralo usta ravnomoerno u pravi čas, i gutljaji su mu glatko silazili niz ždrelo. Od tada nisam ni pokušala da ga sama hranim.

Provodila sam dane u besposlici. Sobu nisam čistila, čak ni spremala krevete. Jedino bih ponešto skuvala, ako je bilo nacepanih drva i ako je Stevan doneo namirnice iz sela. Tražila od njega nisam ni jedno ni drugo; uostalom, posle bolesti prestala sam da razgovaram s njim. A i on se povukao, bilo što nije mario da me ispituje, bilo što se plašio da ću od njega zatražiti račun zbog deteta. Dolazio je s posla kad bih ja već spavala, ili se pretvarala da spavam; odlazio je uzoru, pre nego što bih ustala. Ponekad, obično nedeljom, kada bi se opio u selu, legao mi je u krevet; puštala sam ga jer mi je bilo mrsko da se s njim raspravljam; nisam volela ni da ga vidim, žmurila sam kad god je bio sa mnom.

I po danu sam najviše ležala. Naravno, nisam mogla uvek spavati. Vreme je prolazilo sporo, sporo, a ipak nisam uspevala da uradim ni ono malo što bih u svojoj tuposti naumila. Na ručak bih pomislila i po deset puta: treba da ustanem. A onda bih ponovo pala u dremež, u stanje bez misli, dok ne bih opet pomislila: treba ustati. Ili malog presvući. Bio je to za mene teret, čak i da mu promenim pelene, čak i da ga vidim. Napolju su trajali dugi letnji dani, sunce je bleštalo kroz prozor, vazduh je brujaio od muva i bumbara; oko kuće su se vijala Đurdevkina deca ostavljena bez nadzora; neko od njih bi palo i dugo plakalo, i ja bih uzalud pomišljala da treba pogledati, da treba ustati. S ceste prema selu čuli su se automobili, svakih nekoliko minuta po jedan, zujanje koje je raslo iz ničeg pa onda polako

jenjavalo; ili su radnici prolazili putem pored imanja u njive i razgovarali. Ponekad se u meni budila radoznalost da pogledam kroz prozor u ovo ili ono; ali valjalo je najpre ustati, a na to se nikad ne bih rešila.

Ne znam tačno kada se na imanju pojavio Uroš; možda za vreme moje bolesti, možda dugo posle nje. Saznala sam da je Baba Mara dobila stanara i čula sam mu glas kada bi se izjutra pozdravljao sa Stevanom. Bio je traktorist i odlazio svakog dana u stanicu udaljenu kilometar i po; onde se i hranio u menzi i odatle je vozio mašinu nekud u atar, da ore ili drlja. Ali jednoga dana zatekao se, valjda, u blizini imanja, pa je navratio po cigarete ili drugu neku sitnicu; saznao je gde je baba Mara i najednom se stvorio na mome prozoru.

Toga trenutka se jasno sećam: tada sam se prvi put trgla iz tuposti. Ležala sam na krevetu koji se, pored muzevljevog, sučeljavao sa zidom i pružao prema prozoru; pošto su prozorska krila bila otvorena, sunce me je, dok se ne bi diglo iznad krova, satima pržilo, a ipak nisam imala snage da prozor zatvorim, ili zamračim čaršavom, ili makar hartijom. Bila sam samo u košulji, kao uvek u to vreme; krevet poda mnom bio je usijan i ukvašen znojem; sunce me je po nogama peklo nepodnošljivo, do mozga; slušala sam baba-Maru kako kašljuca, i moje dete kako mljacka, i sve se to mešalo u neko mutno, nemoćno gorjenje kojem nisam osećala kraj, niti sam imala dovoljno volje da mu zaželim kraj. Ali ono se najednom završilo: našla sam se u hladovini. To je bilo kao da me je neko poškropio hladnom vodom, ili da je sobu, zajedno sa mnom, preneo u neku šunu gde vetar struji među mladim granjem. A, u stvari, desilo se samo to da je neko stao u prozor nasuprot mome krevetu i zaklonio ga od sunca. Ja to nisam mogla odmah razaznati, toliko su mi oči bile zasenjene dugotrajnom belom jarom. Postepeno, počela sam razlikovati obrise čoveka, četvrtaste kao što je bio i prozor koji je njime bio skoro ceo ispunjen. A kada sam shvatila da je to čovek, shvatila sam i da je tako nepomičan zato što me gleda. Pogledala sam i videla mu oči, oštre i ukočene, koje su zaista bile upravljene u mene. Tada sam se setila da ležim neodevena, u raspremljenom krevetu, prostrta pravo pred tim strancem, i najednom sam osetila — kažem; prvi put — potrebu da se pomaknem ili pokrijem, da voljno nešto promenim u svom položaju. Što to, ipak, nisam učinila, bila je kriva navika, ili neka obamrlost nove vrste, ili iznenađenje od ove promene, promene u stid i želju da ne budem ružna: ono što se posle dešavalo već sam oštro doživljavala i pratila budnom pažnjom. Čovek je, najzad, progovorio; javio se, najpre meni pa baba — Mari; pogledao je i dete, ali samo kratko, treptajem oka, pa se posle opet razgogačio u mene i stajao tako nemo nekoliko dugih trenutaka. »Jeste li bolesni?« upitao me je, ali kao u nekoj neverici, koja je odmah prešla na mene, uverivši me namah da nisam, pa kada sam to i rekla, nije me dalje ni ispitivao. Stajao je i dalje i gledao me, pa se trgao, promrm-ljao baba — Mari zašto je došao; gledao opet u mene, dugo, dok mu, valjda, utrnule noge nisu dojavile koliko je vremena proteklo, a onda je klimnuo glavom — samo meni — i izmakao se od prozora isto onako nečujno kako ga je bio i ispunio.

Sutradan je ponovo došao, i prekosutra; dolazio je svakoga dana — izgleda da je smišljao čitave priče i dovijao se i pešačio kilometrima samo da ne bi najednom izostao. A ja sam znala da će doći i da će dolaziti; znala sam i zašto: da bi me ponovo video obnaženu. Ali to mu nije uspevalo više nijednom, iako je stizao iznenadno i u sasvim različito vreme, čas rano pred podne, čas posle ručka, čas uveče, pred sam Stevanov dolazak. Nekako sam uvek unapred osetila njegovo približavanje. Ležala bih, ili sedela — sada sam ponekad već i sedela — predajući se dosadi besplodnog dana, kada bi mi, najednom, vrućina i galama što su spolja prodirali — ona pripeka i zujanje motora i vika dece — postali nepodnošljivi; zaželela bih se neodoljivo zaklona, senke, nečujnog pokreta vetra, i znala bih da on dolazi. Bilo mi je mučno da se podignem i obučem, bila sam za to i suviše lenja; ponekad mi je dolazilo da jednostavno sve u stanu zatvorim i zaključam, da ga ne pustim. Ali ona želja je, ipak, bila jača i ja sam ustajala, navlačila haljinu i papuče, češljala kosu, nameštala krevet. U tom bi on, zaista, stigao.

Stao bi pred prozor kao prvi put, ili bi kucnuo i ušao u kuhinju, zaželeo mi dobar dan, upitao me šta radim, šta kuvam, upitao me kako se osećam, kako mi je sin, pričao bi mi u kojoj njivi radi i da je vrućina, pričao mi o neprilikama oko motora i kako ih je otklonio, pričao mi kada bi od kuće dobio pismo — bio je oženjen i imao dvoje dece — i kako je nedeljni dan proveo u selu. Pričao je rado, živo, kao da nešto dokazuje; obično je ostajao da stoji — čak i u kuhinji — i pričajući široko zamahivao šakama; ali me je sve vreme gledao onako oštro i uporno kao prvi put. A meni je prijalo njegovo prisustvo, prijalo mi je što stoji preda mnom i sveg me zaklanja, što, dok zamahuje, iz njega struji miris svežeg znoja i duvana, kao neki vetrić koji stalno menja pravac. Jednom, dok smo stajali kraj štednjaka, položio je ruku na moje bedro i bilo mi je od toga kao da je po meni pala lisnata grana; okrenula sam se i zajedno smo prešli u sobu, ovlaš sam raspremila krevet i legli smo bez reči, kao da smo se dotle samo o tome dogovarali.

(Odlomak, 1964)